NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UDK: 81'373.45:821.512.133.09

G‘AFUR G‘ULOM ASARLARIDA EVFEMISTIK BIRLIKLARNING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

Zilola E. Mirakhmedova
Toshkent davlat transport universiteti
E-mail: zilolamirakhmedova@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5180-4844

Annotatsiya. *Ushbu maqolada G‘afur G‘ulomning badiiy nasrida, xususan uning asar va qissalarida qo‘llangan evfemistik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Muayyan ijtimoiy, axloqiy, diniy va siyosiy mavzularda yozuvchi tomonidan ongli tarzda tanlab qo‘llangan evfemizmlar pragmatik-kommunikativ vazifalar nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Tadqiqot lingvokulturologiya, pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslik metodlari asosida amalga oshirildi.*

Kalit so‘zlar: *evfemizm, lingvopragmatika, lingvokulturologiya, badiiy matn, nutq strategiyasi, milliy-madaniy kod, kommunikativ vazifa, tabu.*

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭВФЕМИСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАССКАЗАХ ГАФУРА ГУЛЯМА

Аннотация. *В данной статье анализируются лингвопрагматические особенности эвфемистических единиц, используемых в художественной прозе Гафура Гуляма, в частности в его рассказах и повестях. Эвфемизмы, сознательно отобранные и применённые писателем в отношении определённых социальных, нравственных, религиозных и политических тем, рассматриваются с точки зрения их прагматико-коммуникативных функций. Исследование проводится на основе методов лингвокультурологии, прагмалингвистики и когнитивной лингвистики.*

Ключевые слова: *эвфемизм, лингвопрагматика, лингвокультурология, художественный текст, речевая стратегия, национально-культурный код, коммуникативная функция, табу.*

LINGUOPRAGMATIC ANALYSIS OF EUPHEMISTIC UNITS IN GAFUR GULOM’S SHORT STORIES

Abstract. *This article analyzes the linguopragmatic features of euphemistic units used in Gafur Ghulom’s literary prose, particularly in his short stories and novellas. Euphemisms deliberately selected and employed by the writer in relation to certain social, moral, religious, and political themes are studied from the perspective of their pragmatic-communicative functions. The research is conducted based on the methods of linguoculturology, pragmalinguistics, and cognitive linguistics.*

Keywords: *euphemism, linguopragmatics, linguoculturology, literary text, speech strategy, national-cultural code, communicative function, taboo.*

Kirish: Evfemizm hodisasi tilshunoslikning ko‘plab yo‘nalishlari – semantika, pragmatika, stilistika va lingvokulturologiya kesishmasida o‘rganiladi. U til egalarining voqelikka bo‘lgan madaniy, axloqiy va psixologik munosabatini bevosita aks ettiruvchi til hodisasi sifatida dunyo tillari tadqiqotida alohida o‘rin egallaydi. Evfemizmlar ma’lum darajada salbiy, tabu hisoblangan yoki ijtimoiy jihatdan nozik mavzularni yumshatib, bilvosita ifodalash maqsadida qo‘llaniladi [1]. Badiiy matnlarda esa evfemistik birliklar ikki qatlamli vazifani bajaradi: bir tomondan nutqni madaniy me’yorlarga moslashtiradi, ikkinchi tomondan esa yozuvchining estetik va ideologik pozitsiyasini ifodalashga xizmat qiladi [2].

G‘afur G‘ulom ijodi o‘zbek adabiy tilining boyligini, xalq so‘zlashuv uslubining badiiy quvvatini va milliy-madaniy tasavvurlar tizimini mukammal aks ettirishda muhim o‘rin tutadi. Uning nasrida evfemizmlar faqat uslubiy vosita sifatida emas, balki milliy mentalitet, an’anaviy axloq-odob tizimi va davriy ijtimoiy munosabatlarning bevosita ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ushbu asarlarni lingvopragmatik tahlil qilish o‘zbek evfemologiyasining nazariy asoslarini boyitishga hamda milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni ochib berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili: Evfemizmlarni ilmiy jihatdan o‘rganish G‘arb tilshunosligida nisbatan erta boshlangan. Evfemizm va disfemizmning tizimli tasnifi hamda ularning ijtimoiy kommunikatsiyada bajaradigan vazifasi [1] da keng

qamrovda muhokama qilingan bo‘lib, bu yerda tilning qalqon va qurol sifatidagi ikkilamchi ijtimoiy funksiyasi nazariy asosda ko‘rib chiqiladi. Muallif evfemizmni tabu bilan bog‘liq madaniy mexanizm sifatida talqin qiladi va uning noo‘rin, og‘ir yoki xavfli hisoblangan voqeliklarni madaniy jihatdan qabul qilinadigan ifodalar bilan almashtirishga asoslanganini ta’kidlaydi.

Ijtimoiy munosabatlar va “yuzni saqlash” (face-saving) nazariyasi asosida evfemizmlarni pragmatik tahlil qilish zarurati [2] da asoslantirilgan. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, evfemizmlar suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy muvozanatni saqlash maqsadida qo‘llaniladigan vosita sifatida qaraladi va ularning pragmatik mohiyati faqat so‘z almashtirish emas, balki kommunikativ strategiyaning muhim elementi ekanligini ko‘rsatadi.

Evfemizm interpretatsiyasining semantik aspektlari [3] da tahlil qilingan bo‘lib, muallif evfemizmni so‘z ma’nosining ataylab noaniqlashtirilishi yoki kengaytirilishi sifatida tavsiflaydi. Evfemizmlarning leksikografik jihatdan tizimlanishiga katta hissa qo‘shgan [4] da esa ingliz tilidagi evfemizmlar va boshqa “fikrni yashiruvchi” til hodisalari keng mezonlar asosida tasniflab berilgan.

Evfemizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari [5] da alohida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, unda evfemistik birliklarning milliy-madaniy kod tashuvchisi sifatidagi ahamiyati va ularning tillararo qiyosiy tadqiqotga yaroqliligi asoslantiriladi. O‘zbek va rus tillari materiallari asosida evfemizmlarning milliy-madaniy spetsifikasi [6] da mukammal o‘rganilgan; bu tadqiqot o‘zbek evfemizmlarining tasnif mezonlarini belgilashda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xitoy va o‘zbek tillari materiallari bo‘yicha qiyosiy tahlil esa [7] da amalga oshirilgan bo‘lib, unda evfemizmlarning universal va milliy-spetsifik xususiyatlari parallel tarzda ko‘rsatib berilgan.

O‘zbek tilida evfemizmlarning shakllanishi va tasniflanish masalalariga [8] da alohida e’tibor qaratilgan. Mualliflar o‘zbek tilidagi evfemizmlarni tematik, grammatik va funksional jihatdan tasniflash imkonini beruvchi konseptual bazani taklif etadilar. Shuni alohida ta’kidlash joizki, yuqorida ko‘rib chiqilgan tadqiqotlarning aksariyatida evfemizmlar asosan til sistemasi yoki madaniy antropologiya nuqtayi nazaridan o‘rganilgan bo‘lib, ularning badiiy matn lingvopragmatikasi bilan bog‘liqligi yetarlicha yoritilmagan. Ushbu maqola aynan shu kamchilikni bartaraf etishga yo‘naltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda asosiy material sifatida G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasi va bir qator asarlari tanlab olindi. Matnlar lingvopragmatik tahlil usuli yordamida o‘rganildi: evfemistik birliklar kontekstdan ajratilib, ularning kommunikativ maqsadi, auditoriyaga yo‘naltirilganligi va funksional yuklamasi aniqlandi. Bundan tashqari, komponent tahlil usuli yordamida evfemizmlar bilan almashtirilgan “tabu” so‘zlarning semantik tuzilmasi o‘rganildi; pragmatik tahlil usuli orqali esa evfemizmlarning kontekstdagi illokutiv (niyat) va perlokutiv (ta’sir) funksiyalari belgilandi. Qiyosiy-tipologik usul orqali o‘zbek va ingliz tilidagi evfemistik modellar universal hamda milliy-spetsifik xususiyatlari jihatidan solishtirildi. Tadqiqotning nazariy asosini lingvokulturologiya, kognitiv pragmatika va nutq aktlari nazariyasi tashkil etadi.

Tahlil va natijalar: G‘afur G‘ulomning badiiy nasrida evfemistik birliklar o‘lim va yo‘qotish, ijtimoiy-iqtisodiy qashshoqlik, ruhiy va jismoniy holat hamda axloqiy-diniy me’yorlar kabi to‘rtta asosiy mavzu doirasida to‘planganligi kuzatildi.

O‘lim mavzusini evfemistik ifodalash barcha madaniyatlarda uchraydigan universal hodisa bo‘lib, har bir tilda u milliy diniy-falsafiy tasavvurlar bilan bog‘liq holda shakllanadi [1]. “Shum bola” qissasida o‘limni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlash o‘rniga bilvosita iboralar qo‘llaniladi.

Masalan, *“shahidi a’lo qatorida ketadi”* iborasi halok bo‘lishni diniy baholash bilan bog‘lab, evfemistik “yuklatish” strategiyasini namoyon etadi [3]. *“Xudo rahmat qilsin”* iborasi esa o‘limni bevosita ifodalamasdan duo shaklida berib, ehtirom va hamdardlik hissini uyg‘otadi. Shuningdek, *“ko‘z yumib pichirlab bir narsalarni o‘qigandan keyin”* iborasi o‘limga ishora qiluvchi metaforik evfemizm sifatida kontekst orqali ma’no yuklaydi.

Ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlikni ifodalashda yumshatuvchi evfemistik strategiyalar qo‘llaniladi. Masalan, *“bozori kasodga uchrab, bola-chaqasini boqolmay, jinni bo‘lib qolibdi”* iborasida “jinni bo‘ldi” ifodasi ijtimoiy sababga urg‘u berib, bevosita ayblovdan qochadi [2]. *“Qo‘li egri”* iborasi esa o‘g‘rilikni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlash o‘rniga metaforik ifoda sifatida qo‘llanilib, evfemistik yumshatish vazifasini bajaradi [4].

Ruhiy buzilish va ijtimoiy nozik holatlar evfemistik tarzda ifodalanadi. *“Giyohvandlar”* atamasi neytral ifoda sifatida salbiy bahoni yumshatadi [5]. *“Mastlar payqagani ham yo‘q”* iborasida esa ijtimoiy nozik holat axloqiy hukmdan uzoqlashtirilgan holda beriladi. *“Tarkidunyo devonabachchani”* iborasida “devona” so‘zi diniy-tasavvufiy kontekstda nisbatan ijobiylashgan evfemistik birlik sifatida ishlatiladi.

Axloqiy buzilish va ijtimoiy tanqid mavzulari evfemistik mavhumlashtirish orqali ifodalanadi. *“Or-nomus barbod bo‘lib, xotinlar, yosh bolalar qo‘ldan qo‘lga mol bo‘lib sotilayotganidan”* iborasi konkret holatlarni umumlashtirilgan axloqiy kategoriyalar orqali ifodalaydi [7].

“Kissavur sifatida emas, balki pul o‘g‘irlatgan jabrdiyda bechora sifatida” konstruktsiyasi esa shaxsning ijtimoiy rolini kontekstga bog‘liq ravishda evfemistik qayta talqin qiladi. *“O‘g‘ri qarisa so‘fi, g‘ar qarisa parixon bo‘ladi”* maqoli esa evfemistik xalqona tafakkur namunasi sifatida madaniy pretsedent birlik vazifasini bajaradi [8]. Tahlil shuni ko‘rsatadiki,

G‘afur G‘ulom qo‘llagan evfemizmlar oddiy lingvistik almashtirish emas, balki faol pragmatik strategiya sifatida ishlaydi. Ular kommunikativ munosabatni tartibga soladi, emotsional ta’sirni boshqaradi va milliy-madaniy tasavvurlarni ifodalaydi. Jerom K. Jerom ijodi bilan qiyoslaganda esa evfemizmlar G‘afur G‘ulomda ko‘proq axloqiy-madaniy kod sifatida, Jeromda esa komik pragmatik vosita sifatida namoyon bo‘lishi aniqlanadi.

Xulosa: G‘afur G‘ulom nasrida evfemistik birliklar o‘zbek milliy nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida lingvopragmatik jihatdan muhim vazifalarni bajaradi. Tahlil natijalariga ko‘ra, asarda evfemizmlarning to‘rtta asosiy funksional-tematik guruhi ajralib turadi: o‘lim va yo‘qotish, ijtimoiy-iqtisodiy qashshoqlik, ruhiy va jismoniy holat hamda axloqiy-diniy me’yorlar doirasidagi evfemizmlar. Ularning har biri o‘ziga xos pragmatik strategiyaga ega bo‘lib, matn ichida kommunikativ maqsadni ifodalash, tinglovchiga ta’sir ko‘rsatish, axborotni yumshatish yoki madaniy ramkalash vazifalarini bajaradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, G‘afur G‘ulom evfemizmlarni tasodifiy uslubiy vosita sifatida emas, balki milliy-madaniy kod orqali ijtimoiy voqelikni yashirin shaklda uzatish maqsadida qo‘llaydi. Ushbu xususiyat o‘zbek evfemologiyasining nazariy jihatlarini boyitadi va kelajakda badiiy matnlar asosida olib boriladigan qiyosiy tadqiqotlar uchun metodologik zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allan K., Burridge K. Euphemism & dysphemism: Language used as shield and weapon. – Oxford University Press, 1991.

2. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge University Press, 1987.

3. Warren B. What euphemisms tell us about the interpretation of words // Studia Linguistica. – 1992. – Vol. 46. – No. 2. – P. 128–172.

4. Rawson H. A Dictionary of Euphemisms & Other Doubletalk. – Crown, 1981.

5. Bayramova-Vahidli L. Euphemisms and linguoculturology // Philology and Art Studies. – 2022. – No. 1.

6. Alimov T. E. National and cultural specifics of euphemisms (based on the material of the Russian and Uzbek languages) // Modern Scientist. – 2023. – No. 2. – P. 50–58.

7. Shamsieva S. Linguistic and cultural features of euphemisms in Chinese and Uzbek languages // Sharq Mash'ali. – 2022. – No. 01. – P. 6–8.

8. Sadullaeva N., Mamatova F., Sayfullaeva R. Classification of euphemism and its formation in the Uzbek language // Journal of Critical Reviews. – 2020. – Vol. 7. – No. 4. – P. 426–430.